

© **Афанасьєв О. І.**

10. Рассел Б. Мудрость Запада: Историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами / Ред. англ. изд. П. Фулкес. – М.: Республика, 1998. – 479 с.

Афанасьєв Олександр Іванович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету

УДК 009:168.522

НОРМИ НАУКОВОСТІ ТА ПРОФЕСІОНАЛІЗМ У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Професіоналізм у науці невіддільний від слідування нормам науковості. Їх недотримання пов'язане з активністю аматорства в гуманітарній сфері. Уточнення і поширення норм науковості сприятимуть підвищенню рівня професіоналізму гуманітаріїв.

Ключові слова: наука, норми науковості, гуманітарні науки, гуманітаристика, професіоналізм

НОРМЫ НАУЧНОСТИ И ПРОФЕССИОНАЛИЗМ В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ

Профессионализм в науке неотделим от следования нормам научности. Их несоблюдение сопряжено с активностью любительства в гуманитарной сфере. Уточнение и распространение норм научности будут способствовать повышению уровня профессионализма гуманитариев.

Ключевые слова: наука, нормы научности, гуманитарные науки, гуманитаристика, профессионализм

SCIENTIFIC STANDARDS AND PROFESSIONALISM IN SCIENCE OF HUMANITIES

Professionalism in science is inseparable from the following scientific standards. Their failure is associated with the activity of amateurism in the humanitarian sphere. Refinement and dissemination of scientific standards will enhance the level of professionalism of humanities.

Keywords: science, scientific criteria, science of humanities, humanitaristics, professionalism

Сучасна наука істотно відрізняється від науки того періоду, коли відбувалося становлення гуманітарних дисциплін і обговорювалося питання науковості останніх. Тепер термін «наука» стосовно гуманітарного знання став настільки звичним, що до науки відносять навіть ті розділи гуманітаристики, які науковим канонам не відповідають. Саме тому в науковому співтоваристві, які в масовій свідомості, зберігається дещо скептичне ставлення до гуманітарних наук, хоча окремі успіхи гуманітарних наук зменшують цей скепсис.

Особливістю сучасної науки є її проблемний характер. Вирішення багатьох наукових проблем знаходиться на стику різних предметних областей, продукуючи комплексні підходи при активній участі гуманітарного знання. Без гуманітарних експертиз не обходиться жодне важливе науково-технічне рішення. Затребуваність гуманітарного знання істотно підвищується, а разом з тим зростають і вимоги до його науковості, в тому числі щодо знання власне змісту людського духу як традиційного предмета гуманітарного знання. Між тим, методологічний аналіз гуманітарного знання показує [1], що далеко не все, що відбувається в сучасній гуманітарній науці, відповідає класичним ідеалам і нормам науковості. Справедливості ради треба сказати, що гуманітарні науки не є винятком. Аналогічна ситуація спостерігалася і в технічних дисциплінах, і навіть в природознавстві. Можна вказати, наприклад, на ботаніку і зоологію часів К. Ліннея або на багато сучасних розділів геології та географії. Показово, що географію відносили то до природничих наук, то до суспільних, то до гуманітарних, то до історичних [2, с. 43]. І все ж у плані відповідності нормам науковості головні, особливо класичні, розділи природознавства істотно переважають більшість розділів гуманітарного знання. У цьому зв'язку досить важливим видається аналіз різних підходів у гуманітарній сфері на предмет відповідності їх ідеалам науковості та аналіз самих ідеалів з урахуванням специфіки сучасної науки та її місця в культурі.

Одна з відмінностей сучасної науки від класичної полягає в її демократизації, коли поряд з професіоналами в науці працюють непрофесіонали. Мова йде не про обслуговуючий персонал, який в тій чи іншій мірі завжди супроводжував науку, а про любителів, що постачають саме науковий

результат. Метою статті є обговорення питання про роль любителів в науці, зокрема в гуманітарних науках.

Яскравим прикладом ефективною участі любителів у науці є відкриття наднової зірки SN1987A. В астрофізиці відомо, що коли утворюється наднова зірка, то приблизно за три години до її появи у видимому спектрі прилади фіксують потік нейтрино. Однак, щоб спостерігати саме випромінювання, потрібно направити телескоп у певний час у певну частину неба. Зазначена визначеність якраз і не дана теорією – треба спостерігати мало не весь небосхил. Але наявних на Землі професійних астрономів для цього не вистачає. На допомогу приходять тисячі астрономів-любителів з керованими комп'ютерами, телескопами з особливою оптикою, спеціальними датчиками і пр. Все це, звичайно, в цілому поступається професійному забезпеченню, але для фіксації багатьох емпіричних даних цілком достатньо. Адже нерідко питання не в потужності телескопів та іншого обладнання, а в кількості спостерігачів. Зв'язок професіоналів і любителів, які цікавляться різними небесними тілами, здійснюється через глобальні дослідницькі мережі. Першим побачив наднову 1987A напівпрофесіонал канадець Йен Шелтон і трохи пізніше ще кілька астрономів-любителів через свої телескопи, причому один з них зняв вибух наднової на фото, підтвердивши дані Шелтона. Ясно, що не обійшлося без вирішальної ролі астрофізиків-професіоналів, які виявили ключове явище – потоки нейтрино, а також забезпечили теоретичне обґрунтування, передбачення і подальшу інтерпретацію феномена, але навряд чи зуміли б його зафіксувати, в усякому разі на такій ранній стадії. Так відбулося одне з найбільших астрономічних відкриттів ХХ століття. Не випадково, співавторами опублікованої статті про це відкриття стали професійні астрофізики і астрономи-любителі [3, с. 83-88].

За допомогою любителів, поєднуючи спостереження великими і малими телескопами, професіонали встановили, як виглядає потрійний астероїд в Головному поясі астероїдів. Це важливо для визначення щільності та внутрішньої будови астероїда, причому немає необхідності відвідувати сам астероїд. Знання внутрішньої структури астероїдів – ключ до розуміння того, як формувалися планети Сонячної системи. Така співпраця професіоналів і любителів вже мало кого дивує. Навіть організовуються спеціальні проекти, що використовують аматорську працю для науки, наприклад, в руслі пошуків можливих розумних сигналів з космосу або дослідження знімків космічних об'єктів, тобто там, де потрібна по-своєму цікава і престижна, але для професіонала нудна і занадто тривала робота, яка прискорюється (і здешевлюється!) в тисячі разів за рахунок масовості учасників.

Зрозуміло, що розробка нових теорій або аналіз емпіричних даних, як і визначення спрямованості пошуків, залишається за професіоналами. Не виключено, що подібну співпрацю професіоналів і любителів можна організувати в медицині, біології, соціології, політології, історії, літературознавстві, психології, педагогіці та інших дисциплінах, де часто важливий саме фактор великої кількості емпіричного матеріалу, який може бути забезпечений любителями. Астрофізичний досвід може бути дуже корисним.

Активна участь у строгій науці непрофесіоналів може асоціюватися з ослабленням ідеалів науковості, з розмиванням кордонів науки й ненауки. Однак, таке враження буде невірним. Правда, велика кількість непрофесіоналів підвищує ризик помилок, підтасовок, фальсифікацій. Але астрономія, будучи строгою наукою, має надійний інструментарій для відсіву і відсікання «порожньої породи», нітрохи не поступаючись ідеалами науковості. Тут роль любителів обмежується емпіричним матеріалом, їм недоступні «теоретичні хащі», що вимагають спеціальної, саме професійної підготовки. В гуманітарних науках теорії, навпаки, часом не настільки складні і більш зрозумілі непрофесіоналам. Тому їх претензії на теоретичність тут більш відчутні.

Участь любителів у гуманітарних науках також можна постачити позитивними прикладами. Вражаючим фактом ефективного вторгнення любителя в історичну науку була наукова діяльність інженер-полковника у відставці з м. Одеси Г. Є. П'ядишева в 70-80 роки ХХ століття. Він аргументовано обґрунтував «верхньодонецьку», відмінну від офіційно визнаної, версію маршруту походу князя Ігоря, описаного в «Слові о полку Ігоревім». В неї несуперечливо вписуються й дружньо-сімейні відносини князя Ігоря з ханом Кончаком, і його ворожнеча з іншими половцями, і непрості стосунки з київськими князями, і багато лінгвістичних, географічних та військово-політичних особливостей інтерпретації історичних джерел [4]. Цікаво, що редакція журналу «Історія СРСР» спочатку відхилила статтю любителя. Однак П'ядишев приїхав до Москви, наполіг на своєму виступі перед вченою радою. Йому виділили 15 хвилин. Відповіді на питання, що тривали майже дві години, завершилися одностайним рішенням ученої ради про публікацію його статті в головному історичному журналі країни. Це фактично означало прийняття любителя до лав професіоналів, хоча відповідний диплом був відсутній.

Загальновідомо, що наявність диплома, або його відсутність ще нічого не говорить про рівень професіоналізму. Потрібно демонструвати знання предмета, науковий кругозір, володіння методами, об'єктивність, критичність, тобто те, що в першу чергу визначає науковий професіоналізм. При цьому, як видається, важливою якістю професіоналізму в науці є методологічна підготовка, насамперед уявлення про критерії науковості. Відсутністю цього грішать практично всі любителі, оскільки не проходили відповідну підготовку, але, втім, і деякі професіонали, котрі ігнорують цей момент в силу різних причин: прогалин в освіті та професійної невідповідності, суб'єктивізму і некритичності та т. ін.

Прикладів успішної діяльності любителів в гуманітарних науках не так багато. Хоча тут любителів-істориків, лінгвістів, літературознавців куди більше, ніж в астрономії. Та й не дуже хороших професіоналів побільше. Останнє пов'язане з багатьма непростими проблемами, зокрема, з радянською спадщиною, коли гуманітарії готувалися не стільки до наукової роботи, скільки до ідеологічної боротьби, з падінням рівня підготовки фахівців і з падінням рівня наукового професіоналізму в пострадянському просторі. В результаті не всі професіонали, не кажучи вже про любителів, можуть чітко розділити науку і ненауку. Не випадково, що саме на пострадянському просторі виникли різні варіанти патріотичних псевдоісторій або лженаука «Нова хронологія», що пустили коріння і в культурному просторі, зокрема на телебаченні і в кіновиробництві [5; 6].

Помітне поширення аматорської «науки» в гуманітарному знанні нерідко пов'язане з їх явною шкодою, як у випадку з «Новою хронологією». Все ж подібну лженауку від науки відрізнити не так важко в силу явного протиріччя з ідеалами науковості і нормами професіоналізму. Але нерідко проблема в тому, що деякі розділи гуманітарного знання методологічно не опрацьовані на предмет відповідності нормам науковості. Це відноситься, на щастя, не до всіх гуманітарних дисциплін. Скажімо, у структурній лінгвістиці або в конкретній соціології можна відшукати строгі теорії, що відповідають найжорсткішим критеріям науковості й не поступаються в цьому сенсі астрофізичним або іншим строгим науковим теоріям [7]. Застосування математичних методів в історії та літературознавстві також наближає деякі їхні розділи до класичного ідеалу науковості [8; 9]. В той же час великі області гуманітарного знання не відповідають названим канонам. Сказане стосується цілого ряду педагогічних чи психологічних концепцій, теорій соціальної роботи [10], деяких розділів історії, літературознавства, літературної критики та ін. Тут навіть у професіоналів успіх нерідко забезпечується не за рахунок науковості методу чи іншого наукового інструментарію, а за рахунок таланту, мистецтва працівника [11]. Наступні теоретичні узагальнення успішного досвіду часом нагадують теорії *ad hoc* і рідко можуть бути успішно застосовані. У подібних випадках виникає живильний ґрунт для аматорства. Прикладом є спроба створення гелотології як психологічної науки про цілющу роль сміху. Вихідним пунктом до цього став випадок з американським журналістом Норманом Казінсом. Він захворів на рідкісну хворобу – колагенозом, швидко втрачаючи здатність рухатися і страждаючи від моторошних болів. Лікарі практично не залишили йому надії. Тоді Казінс став щодня по 5-6 годин на день дивитися комедії й сміятися. Йому незабаром стало краще, а потім він видужав повністю. Можна порадіти за Нормана, але проблема в тому, що випадок цей унікальний. А науці та її практичним втіленням потрібна загальність, що забезпечує закономірність, передбачуваність, що власне має місце в будь-якій хорошій теорії. Одиначний випадок не створює теорії. Втім, саме після такого сенсаційного випадку в Америці стали проводитися емпіричні наукові дослідження з психології сміху і почала розвиватися сміхотерапія, як один із методів психотерапії. Медики в деяких країнах намагаються використовувати сміх навіть при лікуванні алкоголіків, наркоманів, ракових хворих. Однак ніхто не повідомив, що ефективність цих методик зашкалює. І це не випадково. Поки немає надійної теорії, розробити хорошу методику неможливо.

Характерним прикладом аматорства в літературознавстві можуть служити невдалі спроби застосування бахтинської теорії меніппеї до інших літературних творів [12]. Якщо М. Бахтін блискуче реалізував свій підхід до творчості Рабле, то меніппеїсти кшталт А. Баркова, що використали його ідеї в якості методу до пушкінського «Євгенія Онегіна», до булгаковського роману «Майстер і Маргарита» та ін., явно провалилися [13, с. 148-153].

Непрофесіонали, типу Казінса або Баркова, що впроваджуються в науку, швидше продукують не надто якісні гіпотези, ніж будують лженауку. Позитивний момент можна уледити в тому, що тим самим вони привертають увагу до важливих проблем. А щоб від їх вторгнення не було шкоди, наука повинна мати строгий інструментарій для відсікання ненаукового «шлаку», як, наприклад, в астрофізиці, де, як було показано, можлива співпраця професіоналів і любителів.

Очевидно, що настільки строгого і надійного інструментарію для відсікання ненауки в гуманітарному знанні немає. Тому так актуальне питання про критерії науковості, про їх дотримання в гуманітарному знанні й відповідно про методологічну підготовленість учасників наукового проекту.

Змішанню науки і ненауки в гуманітарному знанні часом сприяють і серйозні вчені, які перебільшують гуманітарну специфіку, наполягають на особливих якостях гуманітарних наук і протиставляють гуманітарні та природничі науки. Як і раніше, сильні позиції прихильників «окремості» гуманітарних теорій, причому аргументів набирається чимало: від унікальності гуманітарних об'єктів і довільності дій суб'єктів до неможливості або обмеженості застосування точних методів [14, с. 50]. З цього, зокрема, випливає, що гуманітарні науки ближче до поняття мистецтва (Art), ніж до ідеї науки (Science) [15]. Таким чином окреслюється сфера гуманітарних наук, яка відокремлюється від загальнонаукового зближення і наполягає на «несхожості» гуманітарного знання. Що тут переважає: невиправна специфіка або елементарне незнайомство гуманітаріїв з позагуманітарними методами дослідження, а природничиків – з гуманітарними підходами, обумовлене надмірною спеціалізацією освіти?

Сучасний етап розвитку науки зажадав деякого перегляду класичного ідеалу науковості. Зокрема, пом'якшало жорстке розуміння науковості, яке допускає наративні пояснення, некількісні методи, унікальні дескрипції, метафоричність термінів, лінгвістичну фігуративність міркувань та інші «пом'якшувальні обставини».

В цілому, результати гуманітарного пізнання можуть укладатися в три сфери знань. Перша відповідає суворим стандартам науковості. Вона практично не відрізняється від природних наук. Тут застосовуються математичні моделі, строгі методи, створюються верифіковані теорії. Вони обмежують знання кон'юнкцією як мінімум таких ознак: обґрунтованість, експліцитність, загальнозначимість, референціальність, валентність, рефлексивність [16, с. 33-37]. Сюди можна віднести багато розділів лінгвістики, деякі розділи літературознавства і психології, квантитативну історію та соціологію.

Друга сфера використовує нежорсткі стандарти науковості, м'які критерії раціональності, несуворі методи, наративні пояснення, філософські концепції. Але прагне дотримуватися багатьох принципів класичної науки: доказовості, обґрунтованості, виводимості, підтверджувальності. Сюди можна віднести більшу частину літературознавства, деякі розділи психології, квалітативну історію, некількісну соціологію, мікроісторію, педагогіку.

Третя важлива сфера гуманітаристики є позанауковою в тому сенсі, що свідомо відмовляється від низки вимог науки: від об'єктивності, як літературна критика, від природності в поясненні, вдаючись до визнання вищих сил як теологія, від експерименту як філософія. Співіснування під єдиним дахом «позанауки» настільки різних дисциплін підкреслює лише одне: свідому невідповідність якимось загальноприйнятим стандартам науки. Це аж ніяк не зменшує їх достоїнств, навпаки, робить більш вільними і менш пов'язаними обмеженнями.

Друга сфера частково тяжіє до першої та також претендує на науковий статус, але він досяжний лише в разі перегляду або пом'якшення наукових стандартів. Третя сфера протилежна науці і є додатковою по відношенню до неї.

Під таку модель підпадає не тільки гуманітарне знання. Цілий ряд розділів технічних дисциплін, економіки, йменовані деколи «точними науками» і навіть природознавства, також не можуть похвалитися повною відповідністю класичним ідеалам науки, наприклад, внаслідок виявлення незвичайних феноменів типу нестабільних молекул і особливих процесів, зокрема, необоротних, а також появи оригінальних теорій, що описують їх. Осмислення подібної невідповідності породило модель класичної, некласичної і постнекласичної науки [17]. Вона добре узагальнює деякі особливості сучасної науки, але ігнорує той факт, що в межах однієї предметної області часто легко поєднуються класичні, некласичні та постнекласичні риси наукового знання, що не дозволяє чітко ідентифікувати той чи інший етап. Наприклад, у хімії синергетичні уявлення, які зараховують до постнекласичного етапу, застосовні тільки до відносно невеликого класу явищ, скажімо до нестабільних молекул, і не мають загального характеру. Водночас феномени незворотності або самоорганізації щодо складних або унікальних об'єктів також не мають повсюдного поширення, хоча вимагають коректування, ослаблення класичних ідеалів науки.

Багато подібних феноменів і теорій, що їх описують, хоча і не відповідають жорстким науковим стандартам, не можуть бути виключені з науки. У цьому сенсі ідея нежорстких стандартів науковості представляється адекватною і застосовною до будь-якого етапу еволюції науки.

Аналогом ненаукової гуманітаристики в природознавстві або технічному знанні можуть бути повсякденні знання про природу і техніку, популяризаторські уявлення, що уникають науковій

термінології і складних дискурсів, але все ж не втрачають зв'язок з наукою, будучи в деякому сенсі її резервом, і не скачуються до антинауки.

Однак диференціація зазначених трьох сфер знань особливо актуальна саме для гуманітарного знання, зокрема в плані чіткого розрізнення науки і ненауки, гуманітарних наук та гуманітаристики, професіоналізму і аматорства. Вона виправдана також можливістю, з одного боку, «доопрацювати» деякі сфери гуманітарного знання до ідеалів строгої науки, з іншого – окреслити ту сферу гуманітаристики, де це неможливо і не потрібно, і де відкривається шлях для принципово іншого, додаткового, опису гуманітарних об'єктів, де, втім також потрібен свій професіоналізм. Все це поле діяльності професіоналів. Звичайно, професіоналізм потрібен також і за межами науки. Але професійне, скажімо, журналістське розслідування або дослідження не може підмінити роботу професійних слідчих або науково-дослідницькі дії. В цьому сенсі знання ідеалів науковості має бути притаманне будь-якій освіченій людині. Мабуть, роль аматорства полягає не в підміні професіоналізму, стосовно науки – не в створенні наукових теорій або методів, а в знаходженні й первинній обробці емпіричного матеріалу для професіоналів, що може мати місце в будь-якій сфері гуманітарного знання.

Як висновки зазначимо, що поширення аматорства в гуманітарній сфері актуалізує питання про дослідження і дотримання критеріїв науковості у гуманітарному пізнанні. Розрізнення трьох сфер гуманітарного знання як відповідності жорстким чи нежорстким критеріям науковості або невідповідності їм дозволить чіткіше розрізнити науку і ненауку, професіоналізм і аматорство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки. – Одесса: Бахва, 2013. – 288 с.
2. Харвей Д. Научное объяснение в географии / Д. Харвей; [сокр. пер с англ. В. Я. Барлоса, и В. В. Голосова]. – М.: Прогресс, 1974. – 502 с.
3. Андерсон К. Длинный хвост. Эффективная модель бизнеса в интернете / Крис Андерсон; пер.с англ.И. Аникеева. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012 – 304 с.
4. Пядышев Г. Е. Поход Игоря на половцев в 1185 году: Место битвы // История СССР. 1980. № 4. С. 42—65.
5. Зализняк А. А. Из заметок о любительской лингвистике. — М.: Русский Мирь, 2010. — 240 с.
6. История и антиистория. Критика «новой хронологии» академика А. Т. Фоменко. Анализ ответа А. Т. Фоменко. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 576 с.
7. Гладкий А. Ф. Размышления о взаимодействии лингвистики и математики. – Режим доступа: <http://elementy.ru/lib/164549>
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб.: Искусство – СПб, 1998. – С. 14–288.
9. Рикёр П. Что меня занимает последние 30 лет. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/ricoeur/last.html>
10. Иванова Е. М. Социальная работа сквозь призму параметрической теории систем / Е. М. Иванова // Наукове пізнання. – 2007. – Вип. 2 (20). – С. 66–71.
11. Страусс А. Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники / А. Страусс, Дж. Корбин [пер. с англ. и послесловие Т. С. Васильевой]. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
12. Барков А. Н. Романы «Евгений Онегин» и «Мастер и Маргарита»: традиция литературной мистификации / А. Н. Барков. – Киев: Станица – Киев, 1996. – 32 с.
13. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография. – Одесса: Бахва, 2013. – 288 с.
14. Шапир М. И. «Тебе числа и меры нет». О возможностях и границах «точных методов» в гуманитарных науках / М. И. Шапир // Вопросы языкознания, 2005. – № 1. – С. 43-62.
15. Гумбрехт Х.-У. Ледяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts» / Журнальний зал «НЛЮ» 2006. – №81. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/gu1.html>.
16. Цофнас А. Ю. Гносеологія / А. Ю. Цофнас. – Київ: Алерта, 2005.–232 с.
17. Степин В. С. Научное познание и ценности технотронной цивилизации / В. С. Степин // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 3-18.